

אורו של תכלת

הוכחות שחלזון הנקרא
MUREX TRUNCULUS
הוא כשר לקיים מצות תכלת בציצית

***

בירור שהקושיות שהקשו על זה מיוסדות על הנחות שאינן נכונות

חודש אדר תשע"ה לפ"ק

ישראל טווערסקי

675 PRINCETON AVE #213
LAKEWOOD N.J. 08701

א. הקדמה.....

א התנצלות.....

א צורת המאמר.....

א. תמצית ההוכחה החזקה שה"פורפורה – murex trunculus" כשר לתכלת.....

א דברי התוספתא שהם הוכחה לכשרות תכלת הנ"ל.....

א מה שיוצא מהוכחה הנ"ל.....

ב. הרחב ההוכחה הנ"ל.....

ב מלת "חלזון" כולל כל מיני snails.....

ג ידיעות כלליות אודות צביעה מחלזון ה"פורפורה".....

ג חלזונות פורפורה בזמנינו.....

ה מה שנמצא בדברי חז"ל אודות חלזונות שעשו מהם צבע.....

ה מה שנמצא בכתבי חכמי האומות בזמן חז"ל.....

ו מה שנמצא שיריים מעסק הצביעה של חלזונות הנ"ל.....

ז. הסברא לדחות ההוכחה, ולמה אי אפשר לדחותו.....

ז. אולי לא השתמשו murex trunculus לעשות blue כלל.....

ח. עוד הוכחות שחלזון הפורפורה הוא חלזון התכלת.....

ח דברי אחרונים שכתבו כן.....

ח תרגום יוונית של מלת תכלת.....

ח שהוא דומה בצבעו לקלא אילן ממש.....

ח מדברי חז"ל משמע שיש בעולם רק שני דברים העושים צבע blue.....

ט שתכלת היה מפורסם בזמן חז"ל אף בין הגוים, וזה הצבע היחיד המוזכר בכתביהם.....

ט זמן הפסקת התכלת מכוון בדיוק באותו זמן שגזרו המלכות על צבע הפורפורה.....

ט מקום המוצא של החלזונות.....

י. הוכחה שכל מה שמקשים על זה מיוסד על הנחות לא נכונות.....

י "חדש אסור מן התורה" או "אני לא אעשה אחרת מאבותי ומדורות הקודמים".....

י הסימנים דאיתא בש"ס מנחות "גופו דומה לים ברייתו דומה לדג ועולה אחת לשבעים שנה".....

יא ה"פורפורה" הוא snail, וברמב"ם איתא שהוא דג.....

יב דברי הרמב"ם "דמו שחור כדיר".....

יב איך יתכן שיכולים להבחין בין קלא אילן לתכלת אם הם אותו דבר.....

יג במגילה דף ו. איתא דהוא מיוחד לשבט זבולון.....

יג איך חייבים על החלזון משום צידה.....

יג הלא הוא דבר השנוי במחלוקת, שיש גם שיטת האדמ"ר מראדזין ושיטת הרב הרצוג.....

יד אין לנו מסורה, ואיתא במדרש ד"נגנז".....

יד בזהר הקדוש איתא דנמצא בים כנרת, וחלזון הפורפורה אינו נמצא שם.....

טו מה דאיתא באר"י הקדוש דבזמן שאין ביהמ"ק קיים אין תכלת.....

הקדמה

התנצלות

א. כתבנו כאן מה שעלה בידינו אחרי שעות וימים על עיון הן בסוגיות ודברי הראשונים הן בבירור מציאות הדברים מתוך דיבוק ופלפול חבירים מקשיבים. וגם היה נגד עינינו הרבה מאמרים שכבר נכתבו אודות תכלת זה, הן אותם המחזיקים בו, הן אותם המנגדים לו, ואחרי העיון והבירור בדבריהם הגענו להמסקנא שאכן אפשר לקיים בחלזון זה התכלת של מצוה. אך כמובן לא באנו כאן להורות לרבים, וכל אחד ישאל למורה הוראה שלו כמו ששואל שאר שאלותיו, והעיקר באנו לעורר לב תלמידי חכמים לעסוק בענין זה מתוך עיון וכובד ראש. ואף אם לא יגיעו למסקנא שזה תכלת, מ"מ יהיה להם זכות כאילו קיימו מצות תכלת, שכל העוסק בתורת עולה כאילו הקריב עולה.

צורת המאמר

ב. חלקתי מאמר זה לארבעה חלקים. הראשון הוא תמצית ההוכחה חזקה שיש לדבר זה כדי לעמוד על הענין מיד. השני הוא הרחב היסודות שעליו נבנה ההוכחה, ומה שיש לצדד לדחות הוכחה זה, ובירור הטעם שאי אפשר לדחותו. השלישי הוא עוד כמה הוכחות וראיות המורים על אמיתת הדבר. והרביעי הוא להראות איך שכמה "קושיות גדולות" שנתפרסמו אודות תכלת זה מיוסדות בהנחות לא נכונות. יש להדגיש כי יש הרבה והרבה עוד לכתוב בכל ענין זה, וכבר נתחברו כמה ספרים עם מראי מקומות מפורטות, אך אני באתי רק לעורר לב מי שרוצה לעיין בזה, ולכן כאן כתבתי רק ראשי פרקים, תן לחכם ויחכם עוד.

תמצית ההוכחה החזקה שה"פורפורא – murex trunculus" כשר לתכלת

דברי התוספתא שהם הוכחה לכשרות תכלת הנ"ל

ג. בתוספתא מנחות פרק ט' דין ו' איתא [בנוגע בגדי כהונה] "תכלת אין כשרה אלא מן החלזון [הביא] שלא מן החלזון פסולה שני התולעת מן התולע שבהרים הביא שלא מן התולעת שבהרים פסולה". ויתבאר בסמוך דמלת "חלזון" הוא כולל כל מיני snails, הן אותם snails שאפשר לעשות מהן תכלת והן סתם snails. גם יתבאר בסמוך שבזמן חז"ל ידעו לעשות צבע מן snails הנקרא "פורפורא – murex trunculus". ואם איתא דצבע תכלת הנעשה מהפורפורא היא פסולה, איך לא חילקו חז"ל בין סוגי החלזונות כמו שחילקו בין סוגי התולעת שני, ועל כרחק שהפורפורא כשר לתכלת.²

מה שיוצא מהוכחה הנ"ל

ד. המתבונן בהוכחה זאת ימצא שאי אפשר להקשות עליו "אולי עוד ימצאון התכלת האמיתית בעוד כמה שנים", וקושיות מעין זה, דעכ"פ מוכרח דתכלת מכל חלזון שהשתמשו בו בזמן

² ואין לדחות דהמלה "חלזון" נכתב בה' הידיעה לאפוקי שאר חלזונות, דע"ש בהמשך התוספתא דאיתא שם "מנורה אינה כשרה אלא מן העשת", חצוצרות אין כשרה אלא מן הכסף, ופשיטא שאין "עשת" ו"כסף" נכתבים בה' הידיעה, ועל כרחק לא יתנו חז"ל מקום טעות שיהיה הלומד דברי התוספתא צריך לדעת שאף ששאר מילים בתוספתא זו שיש בהם ה' אינם בה' הידיעה, מלת חלזון נכתבה בה' הידיעה. וממילא אם היה חלזון ידוע שיכולים לעשות ממנו צבע תכלת שאינו כשר למצות תכלת, היה להם לחלק בין החלזונות. ומדלא חילקו, ש"מ שכל חלזון שהיה ידוע בזמן חז"ל שיכולים לעשות ממנו צבע תכלת, הוא כשר למצות תכלת.

³ וגם מעצם לשון התוספתא הנ"ל מוכח דכשר, דאיתא שם "שלא מן החלזון פסולה", וא"כ הצבע מה murex trunculus שהוא כן מן החלזון היא כשירה.

חז"ל לעשות צבע blue כשר לתכלת. ואולי באמת היו כמה מינים של חלזון זה, ועל כרחק כולם כשרים לתכלת, דאם לא כן היה התוספתא הנ"ל מחלק ביניהם.

הרחב ההוכחה הנ"ל

מלת "חלזון" כולל כל מיני snails

ה. לשון ארמית נדברת עוד היום, וקורין¹ ל snail במלה "חלזונא". וכן בערבית² ועוד לשונות באיזור ההיא קורין ל snail "חלזום" או "חלזון".

ו. רש"י³ ור"ש וראב"ד⁴ וראב"ה⁵ כתבו דחלזון הוא תולעת, ואיתא בפסיקתא דרב כהנא⁶ "חלזון הזה כל מה שהוא גדל נרתיקו⁷ גדיל עמו". ותולעת שיש לו נרתיק הגדל עמו⁸ היינו snail.

ז. ברש"י עבודה זרה דף כח: ד"ה משקדי חלזוני כתב "לימ"ץ בלע"ז מין חלזון" [גירסא זו ברש"י כת"י ומוחזק על ידי המתרגם ובספר תרגום הלע"ז ומהדורת עוז והדר⁹, וכן יש להחזיק גירסא זו על פי פירוש מיוחס לרבינו גרשום שהבאנו בסמוך]. ובמיוחס לרבינו גרשום בבכורות לח: "חלזון קורין בלע"ז לימ"ץ". ובמתרגם [הדנפס בסוף המסכת] תרגם "שנעקקע" והיינו snail. ועי' רש"י [חגיגה דף יא. ד"ה חומט] "אומר אני שהוא מין שרץ שקורין לימצ"א הגדל בקליפה ההולכת ומעגלת תמיד כל מה שגדל", ודבר זה תואם את ה snail.

ח. בספרו של רב תנחום ירושלמי¹⁰ [חי בתחילת אלף השישי, וכתב בהקדמתו שבא לבאר המילים שבספר משנה תורה להרמב"ם], תרגם המלה "חלזון" [המובא ברמב"ם הלכות ציצית פרק ב' הלכה ב'] וכתב "הוא אלחלזון בערבי", נמצא שכתב בהדיא ד"חלזון" המוזכר אצל תכלת היינו snail.

¹ כן שמעתי מאחד מחברי ששאל "איך קוראים ל snail בארמית" מאיש אחד שמשפחתו מדבר בלשון ארמית לדורי דורות, וענה לו "חלזונא", וכן איתא ב Sureth Dictionary.

² עי' אבן עזרא [בראשית ל', ל"ז] שערבית וארמית הם לשונות "ממשפחה אחת".

³ סנהדרין דף צא.

⁴ הר"ש והראב"ד הם בפירוש תורת כהנים מצורע ה' פרשתא א' הלכה י"ד.

⁵ שבת ס" קצ"ד.

⁶ פיסקא י"א ויהי בשלח כ"א.

⁷ והמשיל בזה המלבושים של בני ישראל שהיו גדלים עמהם בשעה שהיו במדבר, ומשמע שנרתיקו של חלזון הוא דבר נפרד מגופו כמו shell המלביש את התולעת.

⁸ יש לציין דאף שממדרש זו מוכח ש"חלזון" כולל snails שיש להן נרתיק, מ"מ יתכן דמלת חלזון כולל גם snails בלי נרתיק הנקראים slugs. ובאמת אין הכרח מדברי חז"ל שחלזון התכלת הוא מין שיש לו נרתיק, אך מ"מ יש הכרח ש murex trunculus הוא כשר לתכלת, דעכ"פ גם הוא בכלל מלת "חלזון", וכיון שלא חילק התוספתא בין החלזונות הכשרים לתכלת ובין החלזונות הפסולים, על כרחק שצבעו כשר לתכלת.

⁹ בכת"י איתא "לימץ", ובש"ס ווינצ'א איתא "לימין", בש"ס ווילנא איתא "נימין". ומסתבר לומר שהטעות נשתרבה משום שה"ע" של לימץ נעשה ל"ין", וכן איתא בדפוס ווינצ'א "לימין". ושוב נקטע ראש ה"ל" ונעשה "נימין", וכמו שאיתא בדפוס ווילנא.

¹⁰ ספרו היה מקובל אצל גדולי תורה בתימן [שדברו לשון ערבית] לכל אורך הדורות ומובא כמה פעמים בספריהם, והשתמשו בו כמו שאנו משתמשים בספר הערוך.

ט. וגם מוכרח שמלת "חלזון" כולל הרבה סוגי snails, לא רק ה snail שממנו עושים תכלת. דה snail עושים ממנו תכלת הוא דג, דהיינו בריה ימי, וביד רמ"ה²⁷ כתב שיש חלזונות בהרים שאינם אותו מין חלזון של התכלת, ובר"ן²⁸ וריטב"א²⁹ מדברים אודות חלזונות שבאשפתות, ובתרגום ירושלמי³⁰ על מלת יירש הצלצל כתב "ישצי חלזונא", ומוכח שיש חלזונות באילנות. וכן מוכח בערוך ערך חלזון, שתחלה כתב ערך אודות מין כלל החלזונות, ואח"כ כתב ערך אודות חלזון התכלת בפרט. וגם ברש"י הנ"ל בעבודה זרה כתב "מין חלזון". וכ"כ להדיא ר' תנחום ירושלמי הנ"ל "חלזון וכו'. הוא אלחלזון בערבי וכו'. דם חלזון שצובעין בו התכלת ג"כ מין מן החלזון". ומכל זה מבורר היטב שיש כמה סוגי חלזונות, והצד השווה שבכולם הוא שהם snails.

ידיעות כלליות אודות צביעה מחלזון ה"פורפורה"

י. הנה כדי להבין ענין זה על בוריו תחלה צריכים לדעת כמה ידיעות במציאות הדברים של חלזונות הפורפורה והצביעה עמהם. ונחלק ידיעות אלו לארבע סוגים. א' – אודות החלזונות – snails שיש בהם צבע שמוצאים בזמנינו בים הגדול. ב' – מה שנמצא בחז"ל אודות חלזונות צביעה. ג' – מה שכתבו [להבדיל] חכמי האומות שהיו בזמן חז"ל אודות חלזונות הפורפורה. ד' – הידוע לנו אודות חלזונות אלו על פי הרבבות של shells מחלזונות הפורפורה והיקבי צביעה שנשארו מזמן חז"ל.

חלזונות פורפורה בזמנינו

יא. בזמנינו נמצא בים הגדול [היינו ים הסמוך לחוף ארץ ישראל] שלשה מיני חלזונות שאפשר לעשות מהם צבע. והם נמצאים ביותר במקום הנקרא "סולמות של צור עד חיפה" המוזכר בדברי חז"ל [עי' לקמן אות טו']. משנים מהם [אחד נקרא murex brandaris, ואחד נקרא purple thais haemastoma] עושים צבע purple³¹, ומהשלישי הנקרא בשם murex trunculus עושים purple או blue, הן light blue והן dark blue. והיינו שכשצובעים עמו שלא לאור השמש הוא יוצא

²⁷ סנהדרין דף צא.

²⁸ שבת דף קז.

²⁹ שבת דף עה.

³⁰ הגירסא הנכונה מובא בערוך ערך חלזון ע"ש.

³¹ במציאות אפשר לעשות צבע blue גם מה" murex brandaris", אך יותר נקל לעשותו מה" murex trunculus". וזה משום שהצבע היוצא מה" murex brandaris" הוא תשעים וחמש אחוז dibromoindigo [שהוא צבע purple] ואין בו שום indigo כלל, משא"כ ה" murex trunculus" יש בו גם indigo [עד שלושים וחמש אחוז] וגם monobromoindigo [עד חמישים אחוז]. ובפרט כשעושים צביעה בכמות גדולה, יהיה יותר קשה להפך הצבע purple ל blue בה" murex brandaris". ויש גם מעלות אחרות ב" murex trunculus", שיש בו צבע פי חמשה ממה שיש ב" murex brandaris", וגם יותר נקל לעשות עמו צבע שיתקיים בבגד.

³² לכאורה לפי זה יש מקום לפקפק, דכיון שיכולים לעשות כמה גווני blue, אולי צריך גוון מדוקדק של blue לקיים מצות תכלת, ואין לנו מסורה על גוון המדוקדק. אך יש להוכיח שכל גווני blue כשרים לתכלת. חדא דמצינו בש"ס הן אצל מראות דמים הן אצל מראות טריפה הן אצל מראות נגעים שחז"ל דקדקו מאוד בגוונים מדוקדקים, ואם היה קפיא בזה גם בנוגע מראית תכלת בודאי היו מוסרים דינים על הגוון המדוקדק כמו שמסרו בשאר ענינים הנ"ל. וגם מוכח מדברי המהר"ל והחמדת שלמה [עי' לקמן הערה ט'] שאין צריך גוון מדוקדק, שהם כתבו שיכולים לחדש תכלת אף בזמנינו, ואם צריך גוון מדוקדק אי אפשר לחדשו כיון שאין מסורה על הגוון. וכן כתב בהדיא בשו"ת רדב"ז חלק ה' סי' מ"ח כתב "וי"ל שיש גוון תכלת שהוא שחור הרבה ויש שאינו שחור כל כך". והנה יש מקשים על זה מדברי פירוש המשניות להרמב"ם מנחות פרק ד' משנה א' שכתב "שאיין כל מין תכלת בצמר נקרא תכלת אלא תכלת ידועה שאי אפשר לעשותה היום". אבל המעיין בפירוש המשניות המתורגם בדקדוק רב על ידי הרב עזרא קורח [יצא לאור ע"י מכון המאור שנת תשס"ט, והוא מתורגם בלשון הקודש המדוברת כהיום, והיה בידו צילום כת"ק של הרמב"ם בלשון ערבי] יראה שכוונת הרמב"ם בזה הוא שלא כל צבע blue שבעולם כשר לתכלת אלא היוצא מן החלזון, ובא לאפוקי מקלא אילן, וכמו שכתב הרמב"ם גם בספר יד החזקה בהלכות ציצית פרק ב' הלכה א' ע"ש.

צבע purple, וכצובעים עמו לאור השמש^ט יוצא צבע blue. ונתברר על ידי chemical tests שמה שגורם הצבע של blue הוא indigo molecule, ואומרים חכמי הטבע של זמנינו שהוא הבעל חי היחיד בעולם שידוע לנו שיש בו indigo molecule. וה indigo molecule הוא גם הגורם^ב הצבע בהצמח הנקרא indigo, שנקרא בשם חז"ל "קלא אילן", וכמו שכתב בספר הערוך^כ שכתב "פירוש אינדק"ו".

יב. כשמבחינים בין סוגי חלזונות הנ"ל, יש שני חילוקים הנראים לעין מיד בהשקפה ראשונה בין מurex trunculus לבין murex brandaris^{כב}. הראשון הוא במראיתו, שמראית מurex trunculus הוא כמו צבע הים או צבע קרקעית הים, וזה מחמת שטבע מurex trunculus [כשנמצא סמוך לארץ ישראל^{כג}] הוא שנדבק לנרתיקו [היינו shell] ממה שגדל תוך הים^{כד}, אבל מurex brandaris אין נדבק להם כלל^{כה}. השנית היא בצורתו, שאינם אותו shape. וכשרוצים לבאר החילוק צורה שיש ביניהם, ניתן לומר שה shape של מurex trunculus הוא דומה ל shape של דג רגיל, אבל מurex brandaris אינם ב shape זה כלל.

יג. צריכים להוציא ה"דם"^{כז} שצובעים עמו מהחלזונות אלו בעודם חיים [והם מתים על ידי הוצאת ה"דם" הזה] או קרוב לאחר מיתתם, שאם אין עושים כן הצבע מתקלקל. חלזונות אלו נמצאים אצל שפת הים בארץ ישראל ובשאר מדינות הסובבות הים הגדול, אבל כדי לעשות צביעה של כמות מספקת של צמר, צריכים הרבה חלזונות, כי רק מעט צבע יוצא מכל חלזון, וממילא צריכים לצאת עם ספינות עם כלי צידה מיוחדים כדי לצודם, ולכן דמיהם יקרים.

יד. הצביעה נעשית על ידי שנותנים ה"דם חלזון" בירה עם סממנים אחרים, ותכלית סממנים אלו אינו לשנות גוון הצבע כלל, רק להאחז ולחזק הצבע בצמר. ופעולת הסממנים היא להוציא מה"דם חלזון" oxygen atom, ואח"כ נותנים הצמר לתוך הירה לצבוע אותו. כשמוציאים הצמר מהירה, שוב מתחבר oxygen atom להצבע שבתוך הצמר, ועל ידי זה נקלט הצבע בצמר באופן חזק מאוד. כבר הבאנו לעיל באות 'א' שיכולים לעשות purple או blue, הן light blue והן dark blue מדם חלזון זה, והוא תלוי במשך זמן שזורח השמש לתוך הצבע שביורה בשעה שה oxygen atom הוסר ממנו. אמנם בשעה שה oxygen atom הוסר

^ט הסיבה לזה הוא, שיש בו molecules הנקראים monobromoindigo ו dibromoindigo, והם גורמים הצבע purple. ולאור השמש נתפרד monobromoindigo ונעשה ממנו indigo הגורם צבע blue. אך אף כשנעשה לצבע blue, נשאר בו שירי monobromoindigo ו dibromoindigo.

^ב ובזמנינו ניתן להבחין על ידי chemical test בין בגד הצבוע עם תכלת מהחלזון לבגד הצבוע עם קלא אילן, דבבגד הצבוע עם תכלת נשאר בו שירי monobromoindigo ו dibromoindigo, משא"כ בבגד הצבוע עם קלא אילן אין שום dibromoindigo ו monobromoindigo.

^{כא} ערוך ערך קלא אילן, נמוקי יוסף ריש פרק איזהו נשך שכתב "אינד"י בלע"ז, וכן פירוש בערוך אינדק"י. ומלה זו השתמשו בה בני אדם לכל אורך הדורות. יש שני צמחים שאפשר להוציא מהם צבע זה, ובשניהם הצבע הוא מה indigo molecule. ואין ידוע שום צמח אחר בעולם העושה צבע blue [הן בשום כתבי קורות בני אדם הן לשום חכמי הטבע בזמנינו] זולתי צמחים אלו שיש בהם indigo molecule.

^{כב} אלו שני המינים הם המינים העיקריים שנשתמשו בהם בזמן חז"ל, כמו שנראה בעליל מהסכומים עצומים שמצאו בחפירות מזמן ההוא, וכמו שהבאנו בסוף אות 'כ'.

^{כג} יש לציין שה murex trunculus הנמצאים במקומות אחרים [יון, ספרד] אין להם תופעה זו. אך באותם הנמצאים סמוך לארץ ישראל בדרך כלל יש להם תופעה זו.

^{כד} כן שמעתי מאלו שעסקו בצידת חלזונות מurex trunculus, ויש הרבה תמונות מתופעה זו המובאות בספר "התכלת" מהר"ר מנחם בורשטיין שליט"א.

^{כה} עי' בספר "התכלת" עמוד 312-313, ובספר "הארגמן" עמוד 35.

^{כז} אינו דם ממש, ומ"מ קראו חז"ל לזה בשם "דם", דומיא למה שמצינו במסכת נדה דם לבן ודם ירוק, ודומיא למש"כ הרמב"ם הלכות כלי המקדש פרק א' הלכה ג' "המור הוא הדם הצרור בחיה שבהודו", וגם שם אינו דם ממש.

מהצבע, הצבע הוא בגוון yellow, ובשעה ההיא אי אפשר לדעת איזה גוון צבע יהיה הצמר הנצבע ביורה [היינו איזה shade של blue או purple] על ידי הסתכלות לתוך הצבע שביורה. ולכן צריכים תחלה לנסות הצבע שביורה לידע אם גוון הצבע מרוצה אצל הצובע. ועושים כן על ידי "טעימה"¹² עם מעט צמר [היינו שנותנים קצת צבע על חתיכה קטן של צמר] כדי לראות אם יצא גוון הצבע כפי רצון הצובע.

מה שנמצא בדברי חז"ל אודות חלזונות שעשו מהם צבע

טו. במסכת שבת דף כו. איתא "ומדלת הארץ השאיר נבזראדן רב טבחים לכורמים וליוגבים ... יוגבים אלו צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה". ופירש רש"י שם שהניחם נבזראדן ללבושי המלך. ובשבת דף עה. איתא "ת"ר הצד חלזון והפוצעו ... שאני הכא דכמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה כי היכי דליציל צבעיה". והנה בדברי הש"ס שהוא לא מוזכר תכלת, ואין להוכיח ממנו אודות חלזון התכלת דוקא, אך מפורש שחז"ל ידעו היטב אודות מצב של צידת חלזונות של צביעה מסולמות של צור ועד חיפה, ושיש חלזונות צביעה שיש בהם הטבע שצריכים להוציא ה"דם" מהם בעודם חיים או קרוב למיתתם. עוד איתא במדרש¹³ שעושים מהחלזון "כל מיני צבעים".

מה שנמצא בכתבי חכמי האומות בזמן חז"ל

טז. יש כמה מחכמי האומות¹⁴ מזמן חז"ל שכתבו אודות צביעה מחלזונות ה"פורפורה", ובכתבי פליניוס [Pliny] כתב באריכות אודות צורת החלזונות, ומהלך החיים שלהם, איפוא הם נמצאים, ואיך הם מולידים, וכהנה וכהנה, וברור שהם דברו אודות השלשה סוגי חלזונות אשר עודם נמצאים היום באותו איזור שהיו נמצאים בזמן חז"ל. ובדבריהם מפורש שצביעה מחלזונות אלו היה עסק גדול, והבגדים הצבועים מהם היו עולים דמים יקרים, והציידיים הוכרחו לצאת תוך הים ולסכן עצמם כדי לצוד מספיק חלזונות לצביעה. וכתבו בפרט אודות העיר "צור" והצביעה עם חלזונות שנעשה שם, וגם שם העיר חיפה קראו בשם "פורפרון" על שם חלזון הפורפורה. ומתוך דבריהם מוכח שעבודת הצביעה עם חלזונות היה עסק גדול ומפורסם מאוד, וכן מוכח ממה שמדינת צור עשו מטבעות שיש עליהם צורת חלזון הפורפורה. גם תוך דברי הימים ממלכות מצרים ופרס ויון [שנשארו עד היום] הוזכר הצביעה מחלזונות הפורפורה. וכל זה מתאים עם מה שכתבו חז"ל שהשאיר נבזראדן צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה.

יז. עוד כתבו אודות הצבעים השונים¹⁵ היוצאים מחלזונות אלו. וכתבו אודות צבע ה"purple" שנעשה מהם, וכתבו הבקיאים¹⁶ בלשונות של אומות העולם של זמן חז"ל שמלת "purple" כלל כל הצבעים מblue ועד red שיכולים להוציא מחלזון הפורפורה. ובכתבי פליניוס [Pliny]

¹² וכן איתא במסכת מנחות דף מב: אודות תכלת "מיייתין דם חלזון וסמינין ורמינין להו ביורה ומרתחינין ליה ושקלינא פורתא בביעתא וטעימנין להו באורא".

¹³ זה לשון תוספות השלם על התורה בראשית פרק מ"ט פסוק י"ג אות ט' "והמדרש אומר בשעה ששמע זבולון בכה לפני אביו ואמר מה אעשה לחוף ימים אמר לו בימים ספון דבר טוב זהו חלזון ועושים ממנו כל מיני צבעים ואתה תמכור אותם בדמים יקרים".

¹⁴ בענין סמכות דברי חכמי האומות בזה, יש לציין מה דכתב הגאון בעל קהילות יעקב [כתבי קהילות יעקב החדשים סי' קי"ט – כ'] "אבל הראיה שלנו מספר קדמוניות הוא ראיה עצומה מאוד בלא שום ספק דמש"כ מעכ"ת שהכותב לא היה מומחה למדות ומשקלות ולא שייך גביה חזקה דלא מרע אומנותיה המה דברים תמוהים מאוד דמה שייך אומנות על המעיד דבר הנראה לעין וידוע לאלפים ורבבות", וכתב שם בהמשך הדברים "ובאמת הראיה מספר קדמוניות חזקה מאוד אלא שאני לא רציתי להבליט ביותר ראיה זו שלא יתראה ח"ו כמעריץ את המדע". גם בכתבי היעב"ץ במטפחת ספרים פרק ד' הביא מה שכתבו "סופרי אומות העולם" בנוגע חלזון.

¹⁵ וזה מתאים עם החלזון שדברו עליו חז"ל, עי' לעיל הערה 'כח'.

¹⁶ לא כן ראיתי ב"Millenia of the Murex". יש להדגיש דברים אלו נכתבים ע"י גוים שכתבו זאת מסיח לפי תומם בלי שום קשר כלל לענין תכלת.

כתב בהדיא אודות שני צבעים שונים שעשו מהפורפורא, ומשמעות דבריו הוא שאחד מהצבעים הוא blue. אמנם אפשר לדחוק ולומר שהמשמעות הוא לאו דוקא, ובפרט שבימים ההם עדיין לא היה להם מילים מיוחדים עבור כל הצבעים [ע'י' חכמת אדם כלל י"ג סקי"ד], וממילא מצד משמעות דבריו לבד אי אפשר לעשות הכרח שידעו לעשות צבע blue מחלזון זה.

יח. אמנם יש הכרח שאי אפשר לפקפק עליו שבזמן חז"ל ידעו לעשות צבע blue מחלזון הפורפורא. דמוכח מכתביהם שהיו צובעים עם חלזון פורפורא זה למשך לאלף – אלפיים שנה, עד שגזר מלכות רומי עליו²⁶ כשלוש מאות שנה אחר חורבן הבית. וכיון שמציאות הטבע של murex trunculus הוא שאם רק עושים הצביעה לאור השמש, או מרתיחין הצמר במים אחר שנגמר צביעתו, או אם נותנים ליורה דברים מסויימים, אז הצבע יצא blue, אם כן אין ספק דבזמן חז"ל ידעו ממהלכים הפשוטים אלו איך לעשות צבע blue מחלזון הפורפורא, דאי אפשר דבאיזה זמן מן הזמנים לא היה מזדמן להם אחד מאלו האופנים. ואכן כבר מצאו חכמי הטבע בגדי צמר בצבע blue בארץ ישראל ובמצרים שנשאר²⁷ מזמן חז"ל, ועשו להם chemical test ונמצא בהם שירי monobromoindigo dibromoindigo, וזה מוכיח שנצבעו עם חלזון הפורפורא ולא עם קלא אילן, וכמו שבארנו לעיל בהערה 'כ'.

יט. עוד כתבו חכמי האומות שחיו בזמן חז"ל, שמה שהשתמשו עם חלזון הפורפורא אף שאפשר לעשות צבעים הדומים לו מן הצומח, והנעשה מן הצומח היה הרבה יותר בזול, הוא משום שצבע הנעשה מחלזון הפורפורא הוא מתקיים בצמר, אבל הנעשה מצמחים אינו מתקיים כל כך.

מה שנמצא שיריים מעסק הצביעה של חלזונות הנ"ל

כ. אין ספק שבזמן חז"ל השתמשו בשלשה מיני פורפורא הנמצאים בזמנינו לעשיית צבע, כי חוץ ממה שכתבו חכמי האומות אודות הפורפורא, אף מצאו חכמי הטבע בזמנינו השיריים מהצביעה של אז. והיינו שמצאו ערמות גדולות של shells משלשה חלזונות אלו, והיו מופרדים murex trunculus מהחלזונות אחרות, באשר הוא צבע שונה מהאחרות כמש"כ לעיל. ומצאו בערמות אלו רבבות של shells, סמוך ליקבי הצביעה, והשברו נגד בלוטת הצבע שלהם, באופן שמוכח שתכלית שבירתם היה עבור להוציא מהם דם הצבע. ובעיקר מצאו סכומים עצומים של murex trunculus ושל murex brandaris, ומצאו גם קצת של thais haemastoma.

כא. והילך תיאור של מקצת המקומות²⁸ ששם מצאו שיריים מחלזונות אלו. במדינת Lebanon מצאו בעיר סרפטא, בעיר צור, ובעיר צידון. בארץ ישראל מצאו בתל עכו, בתל אבו

²⁶ תכלית גזירה זו לא היה נגד קיום המצות דוקא, רק היה כדי לייחד הצביעה עם חלזונות פורפורא עבור בגדי המלוכה לבד.

²⁷ ומוכח שהם מזמן חז"ל מהא דמצאו בהם שירי monobromoindigo dibromoindigo, וזה נמצא רק בבגדים הנצבעים עם חלזוני הפורפורא ולא בבגדים הנצבעים עם קלא אילן וכמו שבארנו לעיל בהערה 'כ'. וכבר בסוף תקופת תלמוד בבלי גזרו מלכות רומי מזרח שרק להם שייך הצביעה בחלזוני פורפורא, ומאז והלאה נשאר הצביעה אצלם קרוב לעיר מלכותם בConstantinople, וממילא כל בגד צבוע בחלזוני פורפורא הנמצא בארץ ישראל ובמצרים הוא מה שנשאר מזמן חז"ל.

²⁸ לכאורה יש להקשות, הלא איתא במסכת סוטה דף מו: "תניא היא לוז שצובעין בה תכלת", ואם התכלת מצויה בכל כך מקומות מה היחוס של עיר לוז דוקא. ובאמת כבר מוכח מהקרא עצמו שצבעו תכלת במדינות אחרות, וכדכתיב ביחזקאל [כ"ז, ז'] "תכלת וארגמן מאיי אלישה". ונראה שיש ליישב ענין זה בפשטות, דע'י' דברינו באות 'כט' שהמלכות רומי גזרו על צביעה מחלזונות הפורפורא. והגזירה הראשונה היה כבר בימי נירון קיסר שחי מיד לפני חורבן בית שני. ואחר כך היו עוד מלכים שעשו גזירות, זה יותר חמור מזה, עד שבסוף תקופת התלמוד בבלי גזרו שהעונש הוא אחת דתו להמית. ויתכן דמשום זה צבעו הבני ישראל תכלת בעיר לוז, שהוא היה עיר שהיה שמור מכל פגע רע, וכדאיתא בסוטה מו: "היא לוז שבא סחריב ולא בבלה נבוכדנצר ולא החריבה ואף מלאך המות אין לו רשות לעבור בה". וכך המשיכו הצביעה מימות חורבן בית שני עד ימות הרבן סבוראי. אלא דאז כבר נתמעט הישוב היהודי בארץ ישראל כמעט לגמרי, וכנראה אז חרבה

האוואם, בתל קיסן, בתל שקמונה, בתל מגדים, בתל דור, בתל מכמורת, בתל מבורך, בתל מור, ובאפולניא-ארסוף [עיירות אלו נמצאים בשטח שבין "סולמות של צור ועד חיפה"]. במדינת Syria מצאו במינאט אל ביידה, ובתל ריפאת. במדינת Turkey מצאו בעיר טרוי, בקינעט האיוק, באפערליי, ובאנדריאקה. במדינת Cyprus מצאו סכומים אדירים עד להפליא משיירי חלזונות אלו. ויש לציין מה שצדדו כמה מחכמי הטבע בזמנינו¹⁶ שהשם של מדינת Cyprus בזמן תנ"ך היה Alashiya, וזה מתאים היטב עם הפסוק ביחזקאל [כ"ז, ז] "תכלת וארגמן מאי אלישה".

הסברא לדחות ההוכחה, ולמה אי אפשר לדחותו

אולי לא השתמשו בmurex trunculus לעשות blue כלל

כב. הנה ההוכחה מיוסד על זה דחז"ל ידעו שאפשר לעשות blue מהmurex trunculus ואעפ"כ לא חילקו בתוספתא בין חלזון הכשר לחלזון הפסול. ולכאורה יש מקום לדחות דאולי היה איזה מין חלזון אחר [שאינו ידוע לנו] שעשו ממנו blue, ולא היה רק הסיבה רק ההיא כשר לתכלת ולא הנעשה מחלזון המurex trunculus, ומה שלא חילק התוספתא בין החלזונות היינו משום שלא השתמשו במurex trunculus לעשות blue כלל, ולכן לא היו צריכים לחלק בדבר. אך כשמעיינים בדבר רואים שאי אפשר לומר כן. כי אין ספק שהיו יודעים לעשות blue מהmurex trunculus כמו שהכרחנו לעיל באות 'ח', וגם נשארו בגדים מזמן ההוא שנצבעים בצבע blue על ידי המurex trunculus כמו שהבאנו לעיל באות ה"ל, וכדי להעמיד דיחוי ההכרח צריך לומר שאע"פ שידעו לעשות blue מהmurex trunculus, מ"מ לא עשו ממנו blue כלל וכלל אף לעתים רחוקים, דאם עכ"פ עשו ממנו blue אפילו רק לעתים רחוקים, עדיין היה התוספתא צריך לחלק בדבר. וגם צריך לומר שהבגדים שנשארו מזמן ההוא הם מהחלזון האחר [אינו ידוע לנו], ואף שיש באותם בגדים ממש אותו מציאות של צבע כמו הצבע היוצא מהmurex trunculus, צריך לומר שהחלזון האחר [שאינו ידוע לנו] היה ממש אותו מציאות הצבע כמו המurex trunculus, ושדוקא חלזון ההוא כשר לתכלת ולא המurex trunculus. והנה דיחוי ההכרח הנ"ל מיוסד על זה שלא השתמשו כלל בblue הנעשה מהmurex trunculus, ואם אמת הדבר שלא עשו ממנו blue כלל וכלל צריך לדעת טעם הדבר.

כג. ואין לומר משום שצבע ההוא אינו מתקיים, דהלא הצבע היוצא מחלזונות פורפורא היה חזק ומתקיים אף בזמן חז"ל, וכמו שהבאנו לעיל באות 'ט'. ואם רוצים לקיים סברא זו, מוכרח לומר דחלזון התכלת האמיתי [שלא נודעת לנו] היה מצוי תמיד בכל עת, וגם היה עולה יותר בזול [בשיעור ניכר] מחלזונות הפורפורא, ולכן לא השתמשו בחלזונות הפורפורא לעשות blue כלל. אמנם גם זה אי אפשר לומר, דכדי שיהיה תמיד יותר בזול צריך לומר דהיה מצוי תמיד עכ"פ כמו המurex trunculus או יותר. וגם היה צריך להיות מצוי בכל המקומות שהיה מצוי המurex trunculus, דאם היה מצוי רק במקום אחת או שתי מקומות מסויימות, אז היו משתמשים במurex trunculus בזמן שהיה בלתי אפשרי להשיגו ממקומות ההם, כמו בעת מלחמה או איזה סכנת דרכים אחרת, שדברים אלו היו שכיחים

עיר לוז [דעל כרחך נחרבה באיזה זמן, ואין מוצאים זכר עיר ההוא לאחר חתימת התלמוד בבלי], ובזה נגזר התכלת מאז עד זמנינו שתהלה לא-ל החזיר לנו הקב"ה מצוה יקרה זאת.

¹⁶ עי' בקונטרס לבוש הארון בנוגע ענין זה שהביא הרבה חכמי זמנינו שהוכיחו כן מהאגרות שנשארות מזמן חז"ל הנקראים תל אמרנ"א.

בזמן ההוא. וכבר הבאנו לעיל אות 'כא' שמצאו בהרבה מקומות רבבות של shells מהמurex trunculus. ולפי סברת דיחוי זה ראה זה פלא, שמהמין היותר מצוי לא מצאו שיריים מצביעתו בשום מקום. וגם בכתבי פליניוס [Pliny] הרחיב הדיבור אודות חלזונות צביעה, וראה זה פלא שהשמיט מדבריו חלזון זה לגמרי אף שהיה יותר מצוי בכל המקומות. ומכל הנ"ל יוצא דלא מסתבר כלל לדחות ההוכחה שכתבנו.

עוד הוכחות שחלזון הפורפורא הוא חלזון התכלת

דברי אחרונים שכתבו כן

כד. בחוות יאיר^ל וביעב"ץ^ז ובספר שלטי גבורים^ח והגאון הרב שמשון רפאל הירש^ט כתבו שחלזון הפורפורא המוזכר בכתבי חכמי האומות הוא ניהו חלזון התכלת.

תרגום יוונית של מלת תכלת

כה. בתרגומים היוונים של תנ"ך [מתקופת בית שני] תרגמו מלת תכלת "יקנטינון". ובגזירה שגזרו המלכות רומי – מזרח על צביעה מחלזון הפורפורא הזכירו כמה צבעים כולל צבע הנקרא "יקנטינון".

שהוא דומה בצבעו לקלא אילן ממש

כו. איתא בחז"ל^מ שאי אפשר להבחין במראה כלל בין קלא אילן לתכלת. וקלא אילן היינו^{מא} indigo. והצבע הזה של indigo נמצא גם תוך חלזון התכלת [הוא הבעל חי היחיד בעולם שיודע לנו שיש לו צבע indigo, עי' לעיל אות 'יא'], לכן הצבעים שווים ממש שאי אפשר להבחין ביניהם במראה.

מדברי חז"ל משמע שיש בעולם רק שני דברים העושים צבע blue

כז. במנחות דף מג. מביא הש"ס שתי אופני בדיקות להבחין בין תכלת לקלא אילן, ובהור"א נקט הגמרא שהם שתי בדיקות נפרדות. ואיתא שם דבשני דרב אחאי הובא תכלת לבבל, ובדקו אותו בשתי בדיקות אלו, ורק אחד מהם הצליח, ורצו לפסול תכלת ההוא. ותמה רב אחאי "אלא הא לא תכילתא ולא קלא אילן היא", והיינו שאם בדיקות אלו הם שתי בדיקות נפרדות, ובתכלת שהובא רואים דבדיקה אחת מצליח ולא השני, א"כ תכלת זה

^ל מקור חיים הלכות ציצית סי' י"ח סעיף ג' [וע"ש שמשמע שמשום כך חשב שצבע תכלת הוא purple, משום שכך היה עיקר הצביעה של חלזון זה. אמנם דעת רוב ראשונים ואחרונים אינו כן, אבל עכ"פ הוא נקט שחלזון התכלת הוא ניהו הפורפורא].

^ז מטפחת ספרים פרק ד', שם כתב "תני ר"י יוגבים אלו צידי חלזון מסולמא דצור עד חיפה וכדבר הזה ממש כתבו גם סופרי אר"ה כותבי ישובי מדינות והנמצא בה לצורך העולם", ומה שנמצא בכתבי סופרי אומות העולם אודות צידת חלזונות בין צור וחיפה הוא רק אודות חלזון הפורפורא.

^ח לרב אברהם הרופא [אין זה שלטי הגבורים הנדפס בצד הר"ף].

^ט בפירושו על התורה בלשון אשכנז.

^מ עי' במנחות דף מב: דמוכח שם שאין בדיקה בין תכלת לקלא אילן על ידי מראה.

^{מא} עי' לעיל בהערה 'כא'.

אינו לא קלא אילן ולא תכלת, וזה אי אפשר. ולכן מסיק הש"ס דשתי בדיקות נאמרו אהדדי, ואם אחד מהם אינו מצליח אז יעשה השני, ואם השני מצליח אז הוא כשר לתכלת. ומוכח מזה דהיה פשוט לרב אחאי שאין מציאות של צבע blue בעולם חוץ מתכלת וקלא אילן.

שתכלת היה מפורסם בזמן חז"ל אף בין הגוים, וזה הצבע היחיד המוזכר בכתביהם

כח. הנה זה ברור דתכלת היה דבר מפורסם מאוד, וכמו שמצינו ביחזקאל [כ"ז, ז] שתכלת היה מובא מאיי אלישה, וכן בתחילת מגלת אסתר מוזכר כחלק מעושרו של אחשורוש. וכן מוכח במסכת ערובין דף צו: עיין ברש"י שם, דרוב תכלת לא היה צבוע לשם ציצית רק לסתם בגדים. ומאז שהתחילו בני אדם לכתוב קורותיהם [מיד אחרי המבול] עד היום הזה, עדיין לא נמצא שום זכר משום צבע הדומה לתכלת כלל הנעשה מבעל חי [לאפוקי קלא אילן] חוץ מהנעשה מפורפורה לבד, ועד היום לא מצינו בעולם שום צבע הדומה לתכלת היוצא מבעל חי חוץ מפורפורה [עי' לקמן אות 'מב' אודות תכלת של האדמו"ר מראדזין].

זמן הפסקת התכלת מכוון בדיוק באותו זמן שגזרו המלכות על צבע הפורפורה

כט. בסנהדרין דף י"ב נמצא גזירות אודות תכלת, [ועי' מהר"ץ חיות וכן יהודע שם] ובסוף תקופת התלמוד בבלי מוזכר [מנחות דף מג.]. שעדיין היה להם תכלת, ובספרים מתקופת הגאונים^{מב} איתא דכבר נגנז. ובדיוק באותו התקופה של סוף זמן התלמוד בבלי יצאו הגזירות דגזרו מלכות רומי – מזרח חיוב מיתה למי שצובע או מוכר שום דבר הנעשה מחלזון הפורפורה, דהיה מיוחד רק עבור בגדי המלוכה.

מקום המוצא של החלזונות

ל. בתרגום יונתן^{מב} [דברים ל"ג, י"ט] כתב "על ספר ימא רבא [בצפון ארץ ישראל שהוא מקומו של שבט זבולון, הספר ימא רבא הוא ניהו המקום הנקרא "מסולמות של צור ועד חיפה"] שרן ויתפרנקון מן טריתא וחלזונא יאחדון ויצבעון מאדמיה תיכלא לחוטי גוליתהון", ובדיוק במקום זה נמצא חלזון *murex trunculus*.

---

^{מב} מדרש רבה שלח י"ז, מדרש תנחומא שלח כ"ט, רב שר שלום גאון [שערי תשובה סי' קכ"ט], וגם לא מוזכר בשאלות דרב אחאי גאון.

^{מב} מה שלא הבאתי הגמרא בשבת דף כו. [צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה] לענין זה, הוא משום ששם לא מוזכר דמיירי בחלזון התכלת, רק דיבר אודות חלזונות צביעה סתם. אך גם משם יוצא סיוע להכרח שכתבנו בריש מאמר זה, דכיון דידעו חז"ל אודות חלזונות אלו, היה להם לחלק בין החלזונות אם איתא דחלזון *murex trunculus* אינו כשר לתכלת.

הוכחה שכל מה שמקשים על זה מיוסד על הנחות לא נכונות

"חדש אסור מן התורה" או "אני לא אעשה אחרת מאבותי ומדורות הקודמים"

לא. הנה מילים אלו חביבים מאוד, אשר בהם שמרו בני ישראל את מסורת קדשם מדור דור למנוע רגליהם מנתיבות המובילות לחושך וצלמות. אמנם כמובן יש מקום מוגדר למושג זה כאשר נוכיח, ובפרט כאן אשר נוגע ענין זה לביטול מצות עשה מן התורה, אי אפשר לדחות הדבר בהרגשים לבד, עד אשר נעיין בגדר הדברים באמת כאשר הוא. והנה כאשר תדקדק תראה כי יש הרבה דברים בזמנינו בעיני קיום תורה ומצות שאין לנו עושים אותם בדיוק כמו שעשו לפני מאה שנה, בקצתם עשו שינויים לטובה שלא היה שייך לעשות בדורות הקודמים מצד העדר המציאות, ובקצתם עשו שינויים משום שמהלך החיים שלנו אינו בדיוק כמו שהיה בדורות הקודמים. התפילין שלנו אחרת, ההדחה ומליחה שלנו אחרת, המקוואות שלנו אחרות, הלולים שלנו אחרות, הגרופה וקטומה שלנו אחרת, יש הרבה דברים שאינם ממש באותו צורה כמו שהיה, ואיך מתיישב זה עם "חדש אסור מן התורה".

לב. ומוכח דעיקר הענין ד"חדש אסור מן התורה" הוא באחת משני דברים. אחת הוא בדבר שהיה ביד בני ישראל בדורות הקודמים לעשותו והם לא עשאוהו, בזה יש לנו מסורה להיפך שלא לעשות כן, ואף אם אין לנו מבינים טעמים ונימוקים, אנו מבטלים דעתנו לגמרי לדורות הקדמונים אשר אין השכל שלנו משיג גודל מדריגתם בתורה ובעבודה כלל וכלל. והשנית הוא שאמרו כן בדבר אשר חששו שממנו יצא פרצות ביהדות ושיבוואו על ידו ח"ו לשתות מבורות נשברים ומים הרעים אשר לדאבונינו רבים חללים הפילו על ידי מה שהמציאו דברים "חדשים". אבל בענין התכלת לא שייך כל זה כלל וכלל, שכל ענין תכלת זה לא היה בנמצא כלל בדורות הקודמים. והוא דומה לגמרי לכל הדברים שהזכרנו לעיל. ואף שהם שינויים קטנים, והתכלת הוא שינוי יותר גדול, מ"מ בנוגע המושגים של "חדש אסור מן התורה" או "אבי לא עשה כן", הוא אותו דבר, דאו שכן עושים שינויים או שלא. וכבר הכרחנו שכשיש סיבה לעשותו יותר טוב אז עושים שינוי לטובה, וא"כ הוא הדין בזה. ונשאר רק לברר אם אכן התכלת הוא אמיתי או לא.

הסימנים דאיתא בש"ס מנחות "גופו דומה לים ברייתו דומה לדג ועולה אחת לשבעים שנה"

לג. במנחות דף מד. איתא "ת"ר חלזון זהו גופו דומה לים" ^מ וברייתו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה וכו". ובש"ת רדב"ז ^מ מבואר דענין עליית החלזון מים ליבשה הוא דבר

^מ במסכת ציצית [אינו מסדר המשנה, רק הוא ברייתא מה"שבע מסכתות קטנות] הלכה כ"א נשנית ברייתא זו בגירסא אחרת, ושם איתא "חלזון למה הוא דומה בריאתו דומה לדג וגופו דומה לרקיע וכו". והנה ברור שברייתא זו הוא אותו ברייתא ממש המובא בש"ס דילן במסכת מנחות דף מד, וא"כ צריך לדעת איזה גירסא הוא נכון, "גופו דומה לים", או "גופו דומה לרקיע". והנה התלמוד בבלי היה נמצא בכל מקומות שבעולם לכל הדורות, והיה ביד כל החכמים לכל אורך הדורות, ובכל מהדורות התלמוד בבלי שבידינו הן ממדינות אשכנז, הן ממדינות ספרד, הן ממדינות תימן, הגירסא הוא "גופו דומה לים". משא"כ מסכת ציצית היה נמצא רק אצל יחידים, ואף רבינו הגר"א שהשתדל להשיג כל הספרי חז"ל לא היה בידו מסכת ציצית כמו שהעיד בנו הגאון ר' אברהם בספר רב פעלים [ומה שמציין בביאורו למסכת ציצית הכונה הוא למה שראה מובא בספרי רמב"ן בשם מסכת ציצית], ונדפס לראשונה בשנת תר"א בפרנקפורט על ידי ר' רפאל קירכהיים, ובהקדמתו שם העיד על השיבושים שהיו בכת"י שלו שנעשו על ידי המעתיקים וכתב "אבל בארבע מסכתות הראשונות אשר לא יצאו עוד לאור עולם לא שלחתי את ידי להוסיף או לגרוע אף אות אחת והדפסתי אותן במומיהן ובכתמיהן". ובהקדמה לספר נחלת יעקב על המסכתות קטנות [לא היה בידו מסכת ציצית, אבל מה שכתב לענין המסכתות קטנות אחרות כמובן שייך גם במסכת ציצית] כתב "ואם ראיתי שבמסכתות הללו סותרים לתלמוד שלנו יגעתי מאד ליישבם

שחוצ'ן מדרך הטבע, וא"כ אין פלא שאין מוצאים כן בזמן הגלות. אך יש מקשים שחלזון הפורפורה אדרבה גופו צבע לבן, ואם הכונה שנעשה דומה לים על ידי שגדל עליו צמחים שבים, הלא אין זה סימן של עצם החלזון כלל. וגם אינו דג אלא snail.

לד. אמנם כל קושיא הזאת באה מצד מבט מאוד שטחית בסוגיא זו. והיינו דהמקשים כן באים עם הנחה שכאילו הש"ס בא לפרש איך נמצא את החלזון בזמן שישתכח לגמרי מהו חלזון, ושעבור זה נתנה הש"ס סימנים ד"גופו דומה לים וברייתו דומה לדג". ואי אפשר לומר כן כלל, דהלא יש אלפי רבבות בריות בים הגדול, וכי עולה במחשבה של שום אדם שנוכל להבחין מאלפי רבבות בריות ההם בסימנים כל כך קלושים, הלא אי אפשר להעלות כן על הדעת כלל.

לה. והיסוד המיישב כל הענין לאמיתתו הוא דמלת "חלזון" יש לו פירוש שכולם ידעו, וכמו שאנחנו יודעים מהו "שלחן" ומהו "בית", הם ידעו מלת חלזון שהוא כולל כל סוגי snails. ואם כן על כרחך בא הברייתא לחלק בין החלזונות. וכבר כתבנו לעיל סוף אות 'כ' שבזמן חז"ל השתמשו בעיקר בשני חלזונות, murex trunculus^ה [שממנו יכולים לעשות צבע blue], וmurex brandaris^ה [שממנו עשו צבע purple^מ]. והבאנו לעיל אות 'ב' שיש שני חילוקים ביניהם לכל מי שמסתכל עליהם בהשקפה ראשונה. הראשון הוא במראיתו, שמראית murex trunculus^ה הוא כמו צבע הים או צבע קרקעית הים, וזה מחמת שטבע murex trunculus^ה [כשנמצא סמוך לארץ ישראל] הוא שנדבק לנרתיקו [היינו shell] ממה שגדל תוך הים, אבל murex brandaris^ה אין נדבק להם כלל, ומראיתו בצבע לבן. השנית הוא בצורתו, שאינם אותו shape. וכשרוצים לבאר החילוק צורה שיש ביניהם, ניתן לומר שה shape של murex trunculus^ה הוא דומה ל shape של דג רגיל, אבל murex brandaris^ה יש לו צורה אחרת לגמרי. וממילא כשרוצים לכתוב הסימנים להבחין בין סוגי החלזונות הנ"ל, ניתן לכתוב "גופו דומה לים וברייתו דומה לדג", ובזה דברי הברייתא מבוארים היטב.

ה"פורפורה" הוא snail, וברמב"ם איתא שהוא דג

לו. ברמב"ם הלכות ציצית פרק ב' הלכה ב' כתב "ואחר כך מבאין דם חלזון והוא דג". אך המעיין בצדק ובפשטות במלת "דג" בכל אופני השתמשותו בלשון התורה ובלשון חכמים יראה שכשמבחינים בין בריות הים, אז מבחינים^מ בין ה"דגים" הרגילים לשאר בריות הים כמו שרצי המים וכדומה. אבל כשמבחינים בין בריות הים לבריות היבשה, כוללים^מ כל

ולתקנם בתיקון הלשון כדי שלא יהיו מתנגדים לש"ס". והנה עינינו ראו ולא זר איך שכבר היה איזה מעתיק שלקח רשות לעצמו לשנות הלשון "גופו דומה לים", דברמב"ם כת"י שהגיה רבינו הרמב"ם בעצמו וחתם עליו, כתב בהלכות ציצית פרק ב' הלכה ב' "והוא דג שדומה עינו לעין הים", ואעפ"כ כבר בזמן הראשונים היו כתבי ידות ששינו הלשון ל"והוא דג שדומה עינו לעין התכלת" [דבספר המאורות שהוא מהראשונים כתב גירסא זו]. ואחרי כל הדברים והאמת האלה נראה ברור שאכן גם במסכת ציצית צריכים לתקן הגירסא ולהשוותו לגירסת הש"ס דילן "גופו דומה לים", ועכ"פ בודאי אי אפשר כלל וכלל להקשות קושיא מהגירסא הנמצא במסכת ציצית "גופו דומה לרקיע" על התכלת הנעשה מחלזון הפורפורה.

^מ ש"ת רדב"ז ח"ב סי' תרפ"ה.

^מ עי' מה שכתבנו לעיל בהערה יז', ומכל הטעמים שכתבנו שם מובן היטב למה נתנו חז"ל סימנים להבחין החלזון שהרבה יותר נקל לעשות ממנו צבע תכלת. ואין הסימנים באים לפסול תכלת הנעשה מה"murex brandaris", דכל סגנון הברייתא אינו סגנון של פסול וכשרות, רק הוא סימנים אודות החלזון שהיה מצוי לעשות ממנו תכלת. ואם מצליחים להוציא צבע blue גם מ"murex brandaris", בפשטות נראה שיהיה כשר לקיים בו מצות תכלת, וכמו שמוכח מדברי התוספתא שהזכרנו בריש המאמר באות ג', שכל צבע blue היוצא ממין חלזון כשר למצות תכלת בציצית.

^מ עי' רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פרק ב' הלכה יב.

^מ עי' בראשית [א', ל"ו], בראשית [א', כ"ח], יחזקאל [ל"ח, כ'], אבן עזרא שמות [ז', כ"ז] שם קרא ל crocodile בשם "דג". פירוש הגר"א מסכת כלים [י', א'] שכתב "כל שבים מין דג הוא כל דמות שיהיה לו". וכן מוכח מדברי ר' תנחום הירושלמי שהבאנו לעיל באות ט', שכתב ספרו לבאר המילים שבמשנה תורה, ופירש מלת חלזון שהוא מה שקורים בערבי אלחלזון והיינו snail, אף שבמשנה תורה איתא שהוא "דג", ועל כרחך שגם זה בכלל דג הוא וכמש"כ הגר"א הנ"ל.

בריות הים בשם "דג". וכאן בא הרמב"ם לומר דחלזון דהיינו snail זה אינו מחלזוני היבשה רק מחלזוני הים, והלשון הנופל על זה בפשטות ובקיצור הוא ש"הוא דג". ומוכרח שאין כונת הרמב"ם שהוא דג ממש, דבברייתא במנחות דף מד. איתא "וברייתו דומה לדג", ואין אומרים על דג ממש שהוא "דומה לדג". וכן מוכח מדברי רב תנחום הירושלמי שהבאנו לעיל באות ט', שבא לתרגם המלה "חלזון" המוזכר במשנה תורה, והוא מוזכר רק במקום אחד והיינו בהלכות ציצית הנ"ל, ותרגם רב תנחום הירושלמי [ללשון ערבי] שהוא snail, אף שמיד אח"כ כתב הרמב"ם שהוא דג, ועל כרחך שהיה פשוט לו שכונת הרמב"ם הוא ש"חלזון" זה נמצא בתוך הים ולא ביבשה.

דברי הרמב"ם "דמו שחור כדיו"

לז. ברמב"ם פרק ב' מהלכות ציצית הלכה ב' כתב "ודמו שחור כדיו". ומקשים שאין זה מתאים עם חלזון הפורפורה שהדם שצובעין בו אינו שחור כדיו אלא הוא פורפע"ל. ויש שמיישבים, שכשמוציאים מן הנרתיק שלו, רואים שיש לו כמין שק קטן הבולט אצל צאורו, והלחלוחית שממנו נעשה הצבע נמצא תוך שק ההיא, ורואים על השק הקטן הזאת וריד שיש בו דם שחור [תופעה זו מוזכר גם באריסטו]. וא"כ ניתן לומר שהרמב"ם נתן סימן לחלזון התכלת על ידי תופעה זו המיוחדת שיש לו דם השחור כדיו [ובפרט שמשמע מכתבי אריסטו שהחשיב דם שחור ההיא כעיקר הגורם של הצבע היוצא מחלזוני הפורפורה]. אמנם זה נראה דוחק, משום שיש עוד דמים שאינם שחור תוך שק ההיא שאף מהם נעשה הצבע, וגם אינו ברור שהדם השחור מסייע לפעולת הצביעה.

לח. אך עדיין ניתן לפרש דברי הרמב"ם הנ"ל באופן דמייני אודות כל הדם שממנו עושים הצבע. דמציאות הדברים הוא שבכל חלזון אינו נמצא אלא מעט דם, וצריך לצוד אלפי חלזונות כדי לצבוע בגד אחד שלם. וכבר כתבנו שצידת החלזונות היה כרוך בסכנה, ולא היה דבר הנמצא בקלות. וא"כ היה מן הצורך לעשות פעולה לצבור דם של הרבה חלזונות ולשמרו מקלקול עד שיהיה שיעור מספיק לצבוע עמו. ולכן יש ליישב הדם של החלזונות כדי שיעמוד לזמן רב, וכשמיישבים הדם של החלזונות נעשה בגוון שחור כדיו¹⁷⁹. והנה אין לנו מקור מפורש לדברי הרמב"ם, ויתכן שהיה בידו איזה מדרש חז"ל שהיה מדבר אודות אופן הצביעה של דם החלזון, שיש לקחת הדם השחור כדיו ולתת אותו ביורה עם סממנים, ומזה נובע התיאור "דמו שחור כדיו".

איך יתכן שיכולים להבחין בין קלא אילן לתכלת אם הם אותו דבר

לט. במנחות דף מב: איתא שאף שאין יכולים להבחין במראה, מ"מ יכולים להבחין על ידי שמשים אותו במגביא וגילא ומי רגלים. ואם הוא ממש אותו דבר כמו קלא אילן, איך יהיה דבר שמבחין ביניהם. אך כל קושיא זו מיוסד על חסרון ידיעת המציאות. שאף שהחומר הגורם הצבע הוא אותו חומר [indigo molecule], מ"מ הצבע נקלט בצמר על ידי סממנים שונים המסירים ממנו oxygen atom [עד לאחר הצביעה ואז חוזרת לקדמותו], ודוקא על ידי זה נקבע בחוזק תוך הבגד [עי' לעיל אות י'ד]. ובזה יש חילוק גדול בין הפורפורה לקלא אילן, דביחד עם דם החלזון יש קצת בשר מהחלזון, והוא מסייע¹⁸⁰ לפעולת סממנים הנ"ל, משא"כ בקלא אילן יש חומר הנקרא indirubin, והוא מפריע¹⁸¹ להקלטת צבע הblue

¹⁷⁹ עי' ספר "הארגמן" עמוד 179.

¹⁸⁰ עי' ספר "הארגמן" עמוד 127.

¹⁸¹ עי' קונטרס לבוש הארון.

בתוך הבגד. ואתי שפיר למה תכלת מהחלזון היה נקלט ביותר חוזק בצמר ממה שקלא
אילן היה נקלט.

במגילה דף ו. איתא דהוא מיוחד לשבט זבולון

מ. יש מקשים שגם לשאר שבטים [שבט אשר] היה חלק גדול על חוף הים, וכיון דחלזון
הפורפורה נמצא קרוב לחוף הים, א"כ גם שאר שבטים היו יכולים לצודו. וזה מיוסד על
ההנחה שיש מספיק חלזונות באזור הסמוך לחוף הים עבור צביעה. וזה טעות, דהאמת
הוא דרק מעט צבע יוצא מכל חלזון, וצריכים אלפי חלזונות כדי לצבוע בגד שלם, וכדי
לצוד כל כך חלזונות, מוכרח ללכת עם ספינות לתוך הים כדי לצודו. וכן מפורש בספרי
חכמי האומות שחיו בזמן חז"ל שצידת חלזונות אלו היה כרוכה בסכנה גדולה, והוכרחו
לעשות תחבולות שונות במים כדי לצודם. וענין זה של ספינות וכל המקושר לעומק הים
שייך לשבט זבולון.

איך חייבים על החלזון משום צידה

מא. במסכת שבת דף עה. מבואר שיש צידה בחלזון צביעה. ויש מקשים שטבע הsnails
שהולכים מאוד לאט ואינו מחוסר צידה. וקושיא זו מיוסדת על ההנחה שבדברים
ההולכים לאט לא שייך בהם צידה. אך במשנה במסכת שבת דף קז. איתא "שמונה שרצים
האמורים בתורה הצדן והחובל בהן חייב", ואחד מהשמונה שרצים הוא "חומט", והרבה
ראשונים²² פירשו דחומט הוא snail, ואעפ"כ מפורש במשנה הנ"ל ששייך בו צידה²³. וכל
שכן ששייך צידה בחלזון הנמצא בעומק בקרקעית הים והיה להם תחבולות מיוחדות
וכלים מיוחדים לצודם²⁴.

הלא הוא דבר השנוי במחלוקת, שיש גם שיטת האדמו"ר מראדזין ושיטת הרב הרצוג

מב. אודות תכלת האדמו"ר מראדזין זצוק"ל. יש דבר שנתגלה חמישים שנה אחרי פטירתו, דבר
אשר ברור לכל מעיין בצדק שאם היה האדמו"ר מראדזין יודע מזה היה בודאי חוזר בו
מיד. והוא שאם נותנים עם הסממנים שלו שום דבר אחר מחי או צומח במקום ליתן דם
ה"דג" שלו, יצא אותו צבע. כי הוא שרף את דם ה"דג" שלו בחום של 900°, ועל ידי זה
נעשה ממנו carbon, ושוב עירב אותו עם חומרים אחרים עד שיצא ממנו synthetic dye
הנקרא Prussian Blue, והוא לא ידע מזה, ואם היה יודע פשוט שהיה חוזר בו²⁵, והיה מחזיק

²² רש"י חגיגה דף יא. ד"ה חומט, חזקוני [ויקרא י"א, ל'] סמ"ג עשין סימן רמ"ד – רמ"ו, ראב"ד תשובות ופסקים סי' ר"ז.
ובתוספות ר"ד חגיגה דף יא. הקשה על רש"י וכתב "ואם זה הוא החומט מאי צידה שייכא ביה שהוא ניצוד ועומד ואינו
יכול לזוז כי אם מעט ביותר". אך יתכן שגם הוא מודה בחלזון, כיון דאינו ניצוד ועומד כלל כשהוא בעמקי הים ואינו
בהישג יד אדם כלל אם אין לו כלים המיוחדים לצידה.

²³ ויש לציין דבירושלמי מסכת שבת פרק ז' הלכה ב' דף נב. מובא מחלוקת תנאים אם שייך צידה בחלזון, ואולי מחלוקתם
הוא אם שייך צידה במה שבטבעו הולך לאט. ועכ"פ למעשה קי"ל כסתם משנה דילן ששייך צידה בחומט.

²⁴ עי' מה שכתבנו באות 'יג'.

²⁵ וכמש"כ הוא עצמו בסוף ספרו פתיל תכלת וז"ל "ובעזה"י עלה בידי להוציא מהדם השחור כדיו את צבע התכלת באופן
שאינן שום דבר מסייע להצבע רק דם החלזון והסממנים הם משוללי הצבע ורק פועלים להוציא הצבע מהדם". הרי שהבין
שכיון שאינן להסממנים שנתן בתוכו שום גוון, על כרחך יש סגולת המראה תכלת דוקא ב"דם" הדג שמצא. אבל האמת הוא
שהסממנים אלו הם chemicals המתערבים עם carbon ונעשה מציאות חדש של Prussian blue, ואין שום סגולה יותר
בה carbon ממה שיש בשאר chemicals, ואין שום כח ל"דם חלזון" שלו יותר ממה שיש לעצים ובהמות וכל דבר הצומח
והחיי. וכנראה שעל זה וכיוצא בזה כתב האדמו"ר מראדזין זצוק"ל בעצמו בהקדמה למאמר עין התכלת וז"ל "אשר כל מי

בתכלת מחלזון הפורפורה¹¹. גם מה שהתנגדו הגדולי תורה בזמנו ולא קבלוהו אינו ענין לתכלת של היום, דלא היה לו לכל היותר אלא סימנים והשערות, אבל תכלת מחלזון הפורפורה הוא מבורר ומוכח כנ"ל.

מג. אודות תכלת הרב הרצוג. הרב הרצוג הציע שהחלזון – snail הנקרא "ינטונה" הוא חלזון התכלת, וממילא הציע שצריכים לנסות הדבר לצבוע עמו. ובאמת ניסו לצבוע עמו, וראו שהוא דבר שאי אפשר לצבוע ממנו כלל וכלל. היוצא מהנ"ל הוא שאין שום מחלוקת, ויש רק הצעה אחת ברורה [וגם מוכחת] ותו לא.

אין לנו מסורה, ואיתא במדרש ד"נגנז"

מד. הנה מפורש במהרי"ל¹² ועולת תמיד¹³, דאפשר לחדש התכלת גם היום. אבל במשפחת בית בריסק¹⁴ יש מסורה שהבית הלוי טען שאי אפשר לזהות איזה דבר בלתי על ידי מסורה מדור לדור לבד. אמנם כנראה שיטה זאת הוא נגד רוב הפוסקים¹⁵. ומה דאיתא במדרש דנגנז, כן הוא האמת, דנגנז אצל המלכים של רומי – מזרח, וכמו דמצינו במסכת שבת דף ס"ג דעצי ירושלים נגנזו אצל גזאי דצימצמאי מלכתא.

בזהוה הקדוש איתא דנמצא בים כנרת, וחלזון הפורפורה אינו נמצא שם

מה. הרמ"ק והחיד"א פירשו דדברי הזהוה הקדוש הם על פי סוד דוקא, ולא מיירי בים כנרת ממש. ויש הוכחה חזקה לדבריהם מדברי רבינו בחיי¹⁶ שבפשט התכלת כתב דנמצא בים המלח דהיינו ים הגדול, ועל דרך סוד כתב דהוא בים הכנרת. ועכ"פ אף אם ננקוט שהיה נמצא גם בים כנרת, הלא מפורש ביחזקאל דתכלת בא מאיי אלישה, וא"כ נמצא גם בים הגדול, ולכן אף אם נאמר שהיה איזה סוג חלזון דהיה בים כנרת שאינו נמצא כהיום, מ"מ סוג האחר הנמצא בים הגדול עדיין כשר הוא לתכלת, דלא מצינו שיחלקו בין תכלת הנמצא בכל העולם ותכלת הנמצא בים כנרת, וברור שאם היה רוב תכלת הנצבע בעולם מחלזון פסול שהיו מחלקים בזה להדיא, ובפרט לפי דברי התוספתא שהבאנו לעיל באות ג'.

---

¹¹ שיש לו דברים וטענות מה נגדנו ישלחם אלי ואם יש בהם ממש אם יאמרו כהלכה אקבל האמת ממי שאמרה ... וכשם שקבלתי שכר על הדרישה כך אקבל שכר על הפרישה".

¹² וכמש"כ בספרו שפוני טמוני חול טענה שניה "אלא הוא הדין כל מיני חלזונות ותולעים שנוכל לצבוע בדמן צבע תכלת שתהא עומדת ביפיה ולא תשתנה שפיר דמי", וזה הבעל חי היחיד הנמצא בעולם [עיי' לעיל אות 'כח'] שיש בדמו צבע התכלת מצד עצמו.

¹³ שו"ת מהרי"ל החדשות סי' ה' ד"ה ב'.

¹⁴ א"ח סי' ט' סק"ג.

¹⁵ אך בתשובה מהבית הלוי שהדפיס האדמו"ר מראדזין זצ"ל בהקדמה לספרו עין התכלת, מוכח דיכולים לחדש דבר אף בלי מסורה כל שאין לנו מסורה להיפך [דהיינו היכא דהיה היכולת לעשותו כל הדורות, אם לא עשאוהו הוי מסורה להיפך].

¹⁶ מהרי"ל ועולת תמיד הנ"ל, וכן כתב בשו"ת חמדת שלמה אה"ע סי' ט' אות כ"ג בנוגע תכלת. וכן מוכח מהאגרת שכתב הרמב"ן לבנו המובא בתשב"ץ ח"ג סי' רכ"ו שהוכיח משקל השקל ממטבע עתיק שמצא, וכן מוכח ממה דאיתא בספר מעשה רב מהדורת וויינרעב מילואים סי' ע"א שהג"א הוכיח דאורז הוא רי"ז על ידי מדידת שיעור החסרונות.

¹⁷ במדבר פרק ט"ו פסוק ל"ח.

מה דאיתא באר"י הקדוש בזמן שאין ביהמ"ק קיים אין תכלת

מו. בשער הכוונות ענין ציצית דרוש ד' דף ו. איתא "ודע כי ב' מיני ציציות הם התכלת והלבן ר"ל כי בזמן שב"ה קיים היה חוט תכלת עם הלבן ובזממה"ז לא יש כי אם לבן". ויש טוענים דלפי זה אי אפשר לקיים תכלת בזמן שאין לנו בית המקדש. אך מפורש בש"ס דהיה להם תכלת עד בערך ארבע מאות שנה אחר חורבן בית³⁰, ומוכרח דהאריז"ל הקדוש בא רק ליתן טעם למה אין תכלת במשך עיקר ימי הגלות. ולכן כמו שהיה תכלת סמוך להחורבן ארבע מאות שנה, בודאי בדורינו שאנו קרובים לבנין בית המקדש הקב"ה מזכינו במצות התכלת, ובזכות קיום המצות בשלימות הש"ת יוצאינו לאורה בבנין בית המקדש במהרה בימינו אמן.

---

³⁰ במנחות דף מג. איתא "מר ממשכי אייתי תכלתא בשני רב אחאי", ובתוספות מסכת כתובות דף ב: ד"ה פשיט איתא דהיה בדורו של רב אשי, ובתוספות זבחים דף קב: ד"ה פריך הביא דעת הרשב"ם שהיה מרבנן סבוראי, וכן בספר סדר הדורות מביא רב אחאי תוך הרבנן סבוראי [אך מש"כ הרשב"ם שהוא רב אחאי שעשה השאילתות הוא צ"ע, דרב אחאי שחיבר השאילתות לא היה בין הרבנן סבוראי רק היה בדורות של הגאונים בערך מאתיים שנה אחרי הרבנן סבוראי כמש"כ בספר סדר הדורות, וגם מוכח שלא היה לו תכלת מדלא כתב הלכות תכלת בספר השאילתות].